

ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Братель С. Г., Пишна А. Г.

Одним із показників рівня свободи особистості та розвитку демократії у суспільстві є забезпечення права на свободу пересування. У статті проаналізовано проблемні питання, пов'язані з обмеженням права людини на свободу пересування в умовах правового режиму воєнного стану, зокрема правові підстави його застосування та обмеження. Обґрунтовано позицію, що право людини на свободу пересування не є абсолютним та може бути обмежене лише у закріплених на законодавчому рівні випадках. Визначено перелік випадків можливого обмеження права людини на свободу пересування, об'єктів та території, де такі обмеження діють, правові підстави їх застосування, а також коло осіб, на яких поширюються дані обмеження, у тому числі під час упровадження правового режиму воєнного стану.

Визначено території та об'єкти, де можуть бути застосовані обмеження прав людини на свободу пересування, зокрема: прикордонна смуга; території військових об'єктів; зони, які згідно із законом належать до зон з обмеженим доступом; приватні земельні ділянки; території, щодо яких уведено воєнний або надзвичайний стан; окремі території і населені пункти, де у разі небезпеки поширення інфекційних захворювань і отруєнь людей введені особливі умови і режим проживання населення та господарської діяльності; тимчасово окуповані території.

Розглянуто виняткові підстави, за яких право громадянина України на виїзд з України може бути тимчасово обмежено, зокрема якщо така особа: обізнана з відомостями, які становлять державну таємницю; у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, застосовано запобіжний захід, за умовами якого заборонено виїжджати за кордон; засуджена за вчинення кримінального правопорушення; ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на неї судовим рішенням або рішенням інших органів (посадових осіб), що підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому законом; є керівником юридичної особи або постійного представництва нерезидента, що не виконує встанов-

леного Податковим кодексом України податкового обов'язку щодо сплати грошових зобов'язань, що призвело до виникнення у такої юридичної особи або постійного представництва нерезидента податкового боргу.

Звернено увагу, що встановлені законодавством обмеження у здійсненні свободи пересування зумовлені необхідністю забезпечити безпеку України, охорону громад, порядку, охорону здоров'я, захист прав і законних інтересів її громадян та інших осіб, які проживають в Україні. Проте, на жаль, в умовах правового режиму воєнного стану забезпечення цих прав не завжди є можливим.

Ключові слова: права людини, свобода пересування, воєнний стан, обмеження на свободу пересування, правомірне обмеження.

Bratel S. G., Pyshna A. H. Specific issues of restrictions of human rights on freedom of movement in the conditions of the legal regime of martial law

One of the indicators of the level of individual freedom and the development of democracy in society is ensuring the right to freedom of movement. The article analyzes the problematic issues related to the restriction of the human right to freedom of movement in the legal regime of martial law, in particular the legal grounds for its application and restrictions. can be applied. The position that the human right to freedom of movement is not absolute and can be limited only in cases enshrined in law is substantiated. The article identifies a list of cases of possible restrictions on the human right to freedom of movement, facilities and territories where such restrictions apply, the legal grounds for their application, as well as the range of persons subject to these restrictions, including during the implementation of martial law.

The territories and objects where restrictions on human rights to freedom of movement can be applied have been identified, in particular: the border strip; territories of military facilities; zones that according to the law belong to the zones with limited access; private land plots; territories in respect of which martial law or state of emergency has been imposed; separate territories and in settlements where in case of danger of distribution of infectious diseases and poisonings of people special conditions and a mode of residence of the population

and economic activity are entered; temporarily occupied territories.

The exceptional grounds on which the right of a citizen of Ukraine to leave Ukraine may be temporarily restricted are considered, in particular if such a person: is aware of information that is a state secret; in the order provided by the criminal procedural legislation, the precautionary measure under the conditions of which it is forbidden to go abroad is applied; convicted of a criminal offense; evades fulfillment of obligations imposed on it by a court decision or a decision of other bodies (officials), which is subject to enforcement in the manner prescribed by law; is the head of a legal entity or permanent establishment of a non-resident that does not fulfill the tax obligation established by the Tax Code of Ukraine to pay monetary obligations, which led to the occurrence of such legal entity or permanent establishment of a non-resident tax debt.

It is noted that the restrictions on the exercise of freedom of movement established by law are due to the need to ensure the security of Ukraine, community protection, order, health, protection of the rights and legitimate interests of its citizens and others living in Ukraine. However, unfortunately, in the conditions of the legal regime of martial law, the provision of these rights is not always possible.

Key words: human rights, freedom of movement, martial law, restrictions on freedom of movement, legitimate restriction.

Постановка проблеми та її актуальність. На сучасному етапі розвитку людства актуальними постають питання належного забезпечення права людини на свободу пересування та визначення чіткого переліку його можливих обмежень. Особливої актуальності набувають питання обмеження прав людини на свободу пересування в умовах правового режиму воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем, пов'язаних із реалізацією прав людини на свободу пересування, присвячено наукові статті таких учених, як: М.Ф. Анисимова, М.О. Баймуратов, О.Ф. Динько, О.М. Кучів, О.В. Кохановська, А.І. Луцький, Т.О. Подковенко, О.В. Славна, М.О. Стефанчук, А.І. Супруновський, Н.І. Фігун, Т.І. Фулей, С.Б. Чехович, Ю.С. Шемшученко та ін.

Питанням забезпечення прав людини на свободу пересування присвячено дисертаційні дослідження таких вітчизняних учених, як: І.І. Голубка («Конституційні права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз») [1], С.В. Максименко («Міжнародно-правове регу-

лювання права на свободу пересування і вибір місця проживання») [2], Ю.І. Миколаєнко («Теоретико-правові засади реалізації прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні») [3]. Водночас потребують додаткового дослідження питання щодо обмеження прав людини на свободу пересування саме в умовах правового режиму воєнного стану.

Метою статті є дослідження особливостей обмеження прав людини на свободу пересування в умовах запровадження правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Одним із показників рівня свободи особистості та розвитку демократії у суспільстві є забезпечення права на свободу пересування. У своєму прояві свобода пересування є правом людини на вільне переміщення у країні проживання, виїзд за кордон і повернення назад. Право людини на свободу пересування визначено статтями 13 та 14 Загальної декларації прав людини, згідно з якими кожна людина має право на свободу пересування і вибір місця проживання в межах кордонів кожної держави, право залишати будь-яку країну, включаючи також її власну, і повертатися до своєї країни, право шукати притулок від переслідувань (за винятком таких, які викликані вчиненням неполітичного злочину або діяннями, що суперечать цілям і принципам ООН) в інших країнах і користуватися цим притулком [4]. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території [5].

Відповідно до статті 3 Протоколу № 4 до Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, жодна людина не може бути позбавлена права в'їзду на територію держави, громадянином якої вона є. Відповідні норми також містяться в національному законодавстві. Так, у статті 33 Конституції України закріплено, що держава гарантує особі свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України за винятком обмежень, які встановлюються законом [6]. Громадянин України не може бути позбавлений свого права в будь-який зручний дня нього час повернутися в Україну.

Правом на безперешкодне повернення до України наділені фізичні особи, які є громадянами України. Безперешкодне повернення означає, що ні за яких підстав громадянин України не може бути обмежений у праві на в'їзд в Україну [7]. При цьому фізичні особи, які реалізують це

право, повинні мати при собі відповідні документи (наприклад, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу та посвідчення особи на повернення в Україну). Із початком збройної агресії, в умовах правового режиму воєнного стану громадяни України мали можливість перетину державного кордону за наявності паспорта громадянина України. Особи, які втратили документи, також засвідчували особу із застосуванням додатку «Дія». Але за повернення на територію України таким особам необхідно надати належним чином оформлені документи, що засвідчують особу. Це створює додаткові складності для громадян та потребує подальшого правового врегулювання, оскільки є суттєвим обмеженням права людини на свободу пересування.

На відміну від права на життя, заборону катування, рабства і примусової праці, які є абсолютними, право на свободу пересування не є таким та може бути обмежене за певних умов. Обмеження права на свободу пересування фізичної особи, встановлене Конституцією України, можливе лише у випадках, передбачених нею. Обмеження цього особистого немайнового права, як і всіх інших прав людини, встановлених ЦК України та іншими законами, можливе лише у випадках, передбачених ними, з дотриманням вимог законності, пропорційності цілям, визначення кола осіб, на які воно поширюється і на територію, на яку поширюється, має здійснюватися компетентним органом та в межах його повноважень [8, с. 162].

В Україні перелік таких обмежень та особливості їх застосування визначено Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [9]. Так, свободу пересування може бути обмежено: у прикордонній смузі; на територіях військових об'єктів; у зонах, які згідно із законом належать до зон з обмеженим доступом; на приватних земельних ділянках; на територіях, щодо яких уведено воєнний або надзвичайний стан; на окремих територіях і в населених пунктах, де у разі небезпеки поширення інфекційних захворювань і отруєнь людей введено особливі умови і режим проживання населення та господарської діяльності; на тимчасово окупованих територіях.

Ці обмеження можуть бути застосовані щодо певних категорій осіб: стосовно яких відповідно до процесуального законодавства застосовано запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням або позбавленням волі; які за вироком суду відбува-

ють покарання у вигляді позбавлення або обмеження волі; звільнені від відбування покарання з випробуванням, яким заборонено виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; перебувають під адміністративним наглядом; згідно із законодавством про інфекційні захворювання та психіатричну допомогу підлягають примусовій госпіталізації та лікуванню; звернулися за наданням їм статусу біженця чи додаткового захисту і стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; іноземців та осіб без громадянства, які не мають законних підстав для перебування на території України; призвано на дійсну строкову службу до Збройних Сил України та інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань; іноземців, які перебувають у складі військових іноземних підрозділів і які мають статус військового. Але у Законі зазначено, що цей перелік не є вичерпним, тому свобода пересування може бути обмежена і в інших випадках, передбачених законом.

Одним із таких випадків є введення правового режиму воєнного стану. Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [10].

В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військово командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати заходи з тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та

осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів.

Одним із таких заходів може бути встановлення блокпосту, тобто посиленого контрольно-пропускного пункту, який за рішенням військового командування тимчасово встановлюється на вході/виході (в'їзді/виїзді) на територію/з території, де введено воєнний стан і встановлено особливий режим (за винятком державного кордону), на якому облаштовуються місця для перевірки осіб, транспортних засобів, багажу та вантажів, позиції вогневих засобів та бойової техніки, місця для відпочинку та забезпечення життєдіяльності особового складу, який виконує завдання на такому пункті, до складу якого можуть входити службові особи військових формувань та правоохоронних органів, які відповідно до закону залучені до здійснення заходів правового режиму воєнного стану [11].

На території, де встановлено особливий режим (воєнний стан), патрулям в установленому законодавством порядку надано право: перевіряти в осіб документи, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, та перепустки, а в разі їх відсутності - затримувати відповідних осіб та доставляти до органів або підрозділів Національної поліції для встановлення особи; у разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, які перевозяться зазначеними особами, а також тимчасово обмежувати або забороняти на вулицях та дорогах, окремих ділянках місцевості та в інших громадських місцях перебування або пересування осіб, рух транспортних засобів, зокрема транспортних засобів іноземних, консульських установ чи представництв міжнародних організацій; виводити осіб з окремих ділянок місцевості та об'єктів, евакуйовувати транспортні засоби.

В окремих випадках право громадянина України на виїзд з України може бути тимчасово обмежено у випадках, коли: він обізнаний з відомостями, які становлять державну таємницю; стосовно нього у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, застосовано запобіжний захід, за умовами якого йому заборонено виїжджати за кордон; він засуджений за вчинення кримінального правопорушення; він ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням або рішенням інших органів (посадових осіб), що підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому

законом; він є керівником юридичної особи або постійного представництва нерезидента, що не виконує встановленого Податковим кодексом України податкового обов'язку щодо сплати грошових зобов'язань, що призвело до виникнення у такої юридичної особи або постійного представництва нерезидента податкового боргу. Такі обмеження мають тимчасовий характер та діють до моменту усунення підстав для їх застосування.

Слід звернути увагу на те, що під час здійснення заходів з обмеження свободи пересування громадян України, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України, а також повинні бути дотримані вимоги статей 12 і 13 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні».

Висновки. Уважаємо, що передбачені законодавством обмеження свободи пересування мають легітимну мету та обґрунтування необхідності забезпечення безпеки України, охорони громадського порядку, здоров'я, захисту прав і законних інтересів її громадян та інших осіб, які на законних підставах проживають в Україні. Проте в умовах правового режиму воєнного стану наявні ситуації обмеження права людини на свободу пересування, не передбачені положеннями чинного законодавства. Так, за час збройної агресії Російської Федерації з 24 лютого 2022 р. понад 4 млн громадян України, а також іноземців й осіб без громадянства, які перебували в Україні на законних підставах, вимушені були залишити свої домівки та шукати прихисток за межами України [12].

При цьому непоодинокими є випадки, коли осіб, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, примусово депортують за межі підконтрольної Україні території, поміщують у фільтраційні табори, вимагають відмовитися від громадянства України, зареєструвати місце проживання або місце перебування особи на території Російської Федерації тощо [13]. Незважаючи на те що міжнародні стандарти передбачають можливість інтернування військовополонених (якими вважаються як комбатанти, так і некомбатанти) в місто, фортецю, табір або інше місце із зобов'язанням не виходити за певні встановлені межі [14], застосовані до українців обмеження та вимоги, зокрема відмовитися від громадянства, виходять за межі права та є грубим порушенням прав людини.

Література

1. Голубка І.І. Конституційні права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 ; Ужгородський національний університет. Ужгород, 2016. 240 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/8503>.

2. Максименко С.В. Міжнародно-правове регулювання права на свободу пересування і вибір місця проживання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2006. 18 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EU%3D%D0%A5911.3%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=dz&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20.

3. Миколаєнко Ю.І. Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в основних концепціях сучасного праворозуміння. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право»*. 2018. № 5(17). URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA-%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%83-%E2%84%9617/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%BB%D1%8E%D0%B4-%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D1%83-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%82/>.

4. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рим, 4.XI.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

7. Закон України «Про порядок виїзду з України і вїзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 р. № 3857-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text>.

8. Кохановська О.В. Проблеми реалізації права на свободу пересування в Україні і

практика Європейського суду. *Часопис цивілістики*. Вип. 18. С. 157-163. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8370/Chasopys%20157-163.pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

9. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text_.

10. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455 «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#n8>.

12. Офіційний вебсайт Державної прикордонної служби України. URL: dpsu.gov.ua/ua/news/1650789822-situaciya-u-punktah-na-zahidnomu-kordonii/.

13. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-okupanti-obmezhuut-svobodu-peresuvannya-gromadyan-ta-provodyat-primusovu-filtraciyu-u-poshukah-tak-zvanih-nacistskih-bojovikiv.

14. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Дата підписання: 18.10.1907. Дата набрання чинності для України: 24.08.1991. Гаага, 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.

Братель С. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
перший проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Пишна А. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ